

Bogusław Zieliński (Poljska)

Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznaniu
Fakultet poljske i klasične filologije
Institut slavenske filologije

Marek Kulec (Poljska)

Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznaniu
Fakultet poljske i klasične filologije
Institut slavenske filologije

**SREDNJA EUROPA NA RAZMEĐU STOLJEĆA: KONTROVERZE GEOPOLITIKE
I KULTURE**

Sažetak

Prijetnja koja dotiče sadašnju Srednju Europu vezana je uz dvije skupine uzroka. S jedne je strane politika Rusije koja traži novo mjesto za sebe na globalnoj razini. S druge je strane kriza unutar same Unije koja se većinom tiče zemalja Srednje Europe kao najmlađega njezinoga člana i onoga koji nosi postkomunistički teret. Tema su rada geostrateški, ideološki i kulturološki aspekti povezani s prethodno spomenutim kompleksima prijetnje.

Ključne riječi: Srednja Europa, kriza, geostrategija, ideologija, kulturologija

Uvod

Mnoštvo značenja termina Srednje Europe i fenomen neodređenosti njezinih granica, paradoksa njezine povijesti i meandrične suštine dodatno pojačavaju okolnosti što je Srednju Europu kao kulturnu i geopolitičku tvorevinu dotakla unutrašnja kriza, ali se također nalazi pred krizom svijeta koji je okružuje.¹ Krizom povezanom s iscrpljenošću formule njezine književne reprezentacije nakon Revolucija 1989. godine, sve većom distancom među mitovima, idejama i simboličkim reprezentacijama Srednje Europe i njezinih suvremenih političkih uvjetovanosti, na kraju pasivnošću spram realnih vanjskih opasnosti.

Raznovrsni kriteriji i stanovišta, kao i različitost geopolitičke argumentacije, povlače za sobom primjenu široke lepeze naziva te regije.² Mnoštvo značenja Srednje Europe ističe veliki broj ne uvijek specijaliziranih termina: Centralna Europa, Mitteleuropa, Centralno-Europski bazen, Dunavska regija, Donauraum, Europe Central, East Central Europe,

¹ Usp. M. Dobraczyński, J. Stefanowicz, *Tożsamość Europy*. Warszawa 1979; *Europa i co z tego wynika*. Red. K. Michalski. Warszawa 1990; *Europa państw - Europa narodów. Problemy etniczne Europy Środkowo-Wschodniej*. Pod red. G. Babińskiego i W. Miodunki. Kraków 1995; K. Pomian, *Europa i jej narody*. Warszawa 1992.

² Usp. A. Podraza, *Europa Środkowa. Zakres przestrzenny i historia regionu*. "Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU", I, 1993, str. 23. I. Paska, *Morfologija Srednje Evrope*, Nr 0:2000. Nowy Sad, str. 1-34 (verzija na Internetu na adresi: www.cmk.org.yu/linkovi/habitus/o/Paska0.pdf). str. 7.

Zwischeneuropa, Grossmitteleuropa, d'Europe Centrale.³ Čini se da to bogatstvo termina izražava nemoć istraživača koji bi željeli koristiti univerzalni instrumentarij za opis raznovrsnih aspekata Srednje Europe: geografskih, povijesnih, socioloških, političkih, privrednih, kulturalnih i estetskih.⁴

Specifičnost Srednje Europe

Specifičnost Srednje Europe, koja se odlikuje svojim geografskim, povijesnim, gospodarskim i kulturnim položajem između Zapadne i Istočne Europe kao najbogatiji dio kontinenta u jezičnom, etničkom i vjerskom pogledu, temelji se na tome da je, za razliku od Zapadne Europe, stoljećima bila područje njemačke, ruske, pa čak i osmanske ekspanzije. Teritorij između Moskve, Berlina, Soluna i Istambula naseljava preko 100 milijuna ljudi, na njemu se stoljećima ukrštavaju utjecaji zapadnog kršćanstva, pravoslavlja i islama. Prisutna je nevjerojatna koncentracija nacionalnih kultura, tradicija i jezika, što čini ogromno bogatstvo te regije koje je znatno uvećalo riznicu kulturnog nasljeđa Europe.

Međutim, to područje nikada nije trajno pokorio nijedan imperij. Republika Poljska sezala je preko Zaporozja, Turska preko Dunava, Rusija do Varšave, Berlin do Königsberga, a Beč do Sarajeva, ali nijedna od tih velesila nije vladala Srednjom Europom. Sve su one težile hegemoniji u Srednjoj Europi, ali je svaka od njih to platila porazom 1918. godine.

Cilj ovoga teksta je da skrene pažnju na specifičan karakter Srednje Europe koji proistječe iz antagonističkog spleta povijesnih, etničkih, geografskih, a prije svega političkih čimbenika, na koje je reagirala književnost stvarajući njezinu kulturnu reprezentaciju. Predmet zanimanja autorâ je također srednjoeuropski identitet, danas ugrožen stihijom politike i podvrgnut pritisku geostrateških doktrina.

Transformacija ideje Srednje Europe: od stihije povijesti i geopolitike do kulture

Oskar Halecki skreće pažnju na činjenicu da termin Srednja Europa ističe relativni karakter arbitralne i dualističke podjele Europe. Taj „treći dio Europe razmatra se u svezi ili prije među njezina dva glavna dijela: zapadnim i istočnim”.⁵ Centralna Europa je - piše Miloš Havelka - empirijski, geostrateški i politički problem.⁶

Travniček izdvaja četiri etape transformacije Srednje Europe u njezinim geopolitičkim i kulturnim relacijama. Uvodna faza (od srednjeg vijeka do 1789. god.), početna faza (1789.-1918.), tj. „dugo” XIX. stoljeće, prava faza (1918.-1989.), tj. „kratko” XX. stoljeće i postfaza (poslije 1989. godine).

Uvodna faza (na češkom prefáze) period je geopolitičkog utjecaja njemačke kulture i civilizacije. To je vrijeme kristijanizacije, njemačkog viteštva, ratova s paganskim „barbarima”, njemačke kolonizacije, razvoja gradova, zanata, a kasnije Drang nach Osten. U toj epohi Srednja Europa nije uspjela na svojem teritoriju stvoriti tako jak zajednički politički

³ I. Paska, *Morfologija Srednje Evrope*, passim.

⁴ M. Foucher govori o "Srednjoj Europi koja se ne može pronaći" (*l'introuvable Europe du Central*), "imaginarnoj" i "izmaštanoj" Europi (Konarád), Srednjoj Europi koja je simbol "sudbine", čije "granice su "imagine" (Kundera), "neodređenoj, neuhvatljivoj, efemernoj, čije se konture mijenjaju ovisno od ciljeva" (Foucher) ili čak o njezinoj "sablasnoj, zamagljenoj" suštini (Szűcs), "praznom" i "diskutabilnom" pojmu (Foucher). Geografi XIX. i XX. stoljeća naglašavali su složenost i ontološku kontradiktornost Srednje Europe. Himley i Kretschmer govore o "neodređenoj individualnosti" i "prijelaznom" području, Kjellén čak koristi atribut "kritičnog područja", de Martonne eksponira "kontrastnost" i kulturne, povijesne i političke "kontradikcije", a Penck ističe probleme s određivanjem granica.

⁵ Oskar Halecki, *Historia Europy - jej granice i podziały*. Lublin 2000, str. 121.

⁶ Miloš Havelka, *Sredni Evropa: konstrukce – iluze – realita*. „Svět literatury” 17, 2007, br. 36, str. 200-201.

organizam koji bi poboljšao proces europskog razvoja. Vladavina kralja Vaclava I. (1278.-1305.) bila je posljednja prilika da se od Poljaka i Čeha stvori jedan narod, Jirži Podjebradski (1458. - 1471.) nije stvorio zonu sigurnosti, a propali su i pokušaji Jagelonâ da stvore stabilnu srednjoeuropsku državu.⁷

Početna faza (na češkom protofáze) period je polarizacije između njemačke (pruske) i austrijske (habsburške) ideje srednje Europe. Srednjoeuropske koncepcije potječu iz XIX. stoljeća. „U XIX. stoljeću ideja Srednje Europe dobija političku argumentaciju”.⁸ Napoleonov poraz spaja tri konzervativne monarhije: Austriju, Prusku i Rusiju, a Metternich zamisli Srednje Europe daje karakter pragmatičke ideje kao stabilnog elementa europskog sigurnosnog poretka, upravljanog čvrstom rukom kako bi sačuvao vlastitu autonomiju između Zapada i Istoka. Monarhist, konzervativac, legitimist i protivnik nacionalizama, politiku Srednje Europe na cijelom njemačkom području podvrgao je dominaciji Beča. Strana mu je bila ideja velike Njemačke koju je namjeravao neutralizirati defanzivno shvaćenom srednjoeuropskom politikom. Metternich, čisti pragmatičar i realist, Srednju Europu shvaćenu kao jedinstvo u raznovrsnosti, tretira kao zaštitni zid protiv opasnosti s Istoka i Zapada. Herderovu ideju „sretne sredine” zamijenio je pragmatičnom idejom fortifikacije.⁹ Predstavnici austroslavizma iz razumljivih razloga nisu umanjili značaj germanskih utjecaja u Srednjoj Europi.

Prethodna kategorizacija ne sadrži drugo neobično važno pitanje, naime njemačku koncepciju i njemački doprinos razvoju ideje Srednje Europe u dvjema fazama, početnoj i pravoj. Njemačko zanimanje za Srednju Europu bilo je sekundarno u odnosu na geopolitičke i imperijalističke aspiracije Republike. Njemačka Mitteleuropa najprije je obuhvaćala Njemačku i Austriju, ali je s vremenom proširena, obuhvaćajući terene od Rajne do Visle, te od Baltičkog mora do Balkana.

Geneza njemačke koncepcije Mitteleurope imala je nekoliko ozbiljnih i kompetentnih studija, pa ću se ovdje ograničiti samo na nekoliko važnih pitanja.¹⁰ Među pretečama Mitteleurope bili su istaknuti njemački geografi, dok je u Poljskoj ona zanimala pretežno povjesničare i politologe.¹¹

Jedan od preteča pojma Mitteleuropa bio je njemački geograf Joseph Partsch (1851. - 1925.) Godine 1904. objavio je opširan rad Mitteleuropa, u kojem obuhvaća sva pitanja o području između zapadne atlantske Europe i kontinentalne Rusije, kao i među četirima morima: Baltičkim, Sjevernim, Crnim i Jadranskim.¹² Autor zaključuje postojanje zasebne europske geografske pokrajine koja se razlikuje fizički i kulturno, s dominacijom njemačkog elementa. Integriranje tog područja predstavljalo je povijesnu nužnost.¹³ Tematika povezana

⁷ Travniček, str. 246.

⁸ Emil Brix, *The Future of the Central Europe*, [u:] *Central Europe. A New Dimension of Heritage*. Red. Jacek Purchla. Kraków 2003, str. 17.

⁹ Usp. Rainer Schmidt, *Die Wiedergeburt der Mitte Europastr.* Berlin 2001, str. 45.

¹⁰ Usp. P. Eberhardt, *Geneza niemieckiej koncepcji „Mitteleuropy“*, „Przegląd Geograficzny”, 2005, 77, 4, str. 463-483. Tamo i bogata predmetna literatura.

¹¹ P. Eberhardt, *Geneza...*, str. 464.

¹² Prije nego što se pojavila knjiga Partscha, primjećuje Piter Eberhardt, mnogi njemački istraživači bavili su se Srednjom Europom kao zasebnim područjem na kojem potpunu dominaciju treba održati Njemačka. Može se ukazati na stvaralaštvo F. Lista (1789.-1846.), preteče njemačke geopolitike, koji je postulirao stvaranje germansko-mađarske unije kao jezgre Mitteleurope. To je trebao biti prvi korak u osvajanju Balkana. Slične stavove reprezentirao je P. de Lagarde (1827.-1891.), koji je u osvajanju Srednje Europe vidio osnovu za stvaranje imperijalne Njemačke. Među preteče Mitteleurope treba ubrojiti C. Frantza (1817.-1891.), koji ima slične stavove kao Partsch, ali ne tako nacionalističke. On je bio pristalica ideje srednjoeuropske konfederacije i vraćanja nezavisnosti Poljskoj. Etničke kriterije u većoj mjeri uzimao je u obzir H. Wagner (1840.-1929.). P. Eberhardt, str. 464.

¹³ P. Eberhardt, *Geneza*, str. 465.

sa Srednjom Europom nije bila strana vodećim klasicima geopolitike, kao što su bili F. Ratzel i A. Kirchhoff. Prvi je Mitteleuropu vidio kao oblast između Alpa, te Sjevernog i Baltičkog mora, koja se na istok prostire sve do Crnog mora. Osovine tog područja trebale su biti rijeke Rajna i Dunav.¹⁴ U periodu prije I. svjetskog rata i napetosti na Balkanu nastala je maksimalistička koncepcija R. Tannenberga, u kojoj se veliki dio europskog kontinenta našao u granicama Velike Njemačke i Habsburške Monarhije.¹⁵

Početak prave faze (na češkom vlastni fáze) podudara se s popularnošću koncepcije Fridricha Naumanna, objavljene tijekom I. svjetskog rata (1915.), kada je njemačka armija redala uspjehe na istočnom bojištu. Neumannova studija, objavljena pod istim naslovom kao Partschova (Mitteleuropa), odigrala je veliku ulogu u znanstvenom, publicističkom diskursu, ali je kasnije također utjecala na planove njemačkih vlasti prema istočnim susjedima. Uprkos autorovim intencijama, ta koncepcija predstavljala je inspiraciju za njemački nacionalistički front koji je težio podčinjavanju Srednje Europe, a zatim i istočnog dijela europskog kontinenta. Naumann je smatrao da u Mitteleuropu na zapadu trebaju spadati Belgija i Nizozemska, a na jugoistoku balkanske zemlje sve do Carigrada. Što se tiče zemalja koje su formalno pripadale Rusiji, uključujući i Poljsku, njegovi planovi bili su odmjereni i prikazivani u više varijanti, ali je bio pristalica nezavisne Poljske.¹⁶

Sustav poslije Versajskog ugovora i nastanak sovjetske Rusije stvorio je potpuno novi geopolitički poredak istočno i južno od Njemačke. Nastanak suverene Poljske, raspad Austro-Ugarske Monarhije i konstituiranje mnoštva novih država, stvorili su uvjete za postanak novih integracijskih ideja, između ostalog poljske ideje Međumorja.

Postfaza predstavlja četvrtu Travničekovu etapu transformacije Srednje Europe u njezinim geopolitičkim i kulturnim odnosima s okruženjem, a počinje kada i Revolucije 1989. godine.

Srednja Europa kao alternativa Rusiji i Zapadu

Najveći uspjeh konceptualizacije ideje Srednje Europe bilo je prebacivanje težišta njezina semantičkog značenja s polja geografije i geopolitike na polje kulture. To je na spektakularan način postigao Milan Kundera čuvenim esejom *Kidnapirani Zapad* ili tragedija *Srednje Europe*¹⁷, pri čemu su kulturni značaj Europe već ranije gradili pisci, mislitelji i umjetnici: Kafka, Freud, Wittgenstein, Popper, Cioran, Hayek, Mahler, Chagall, Ionesco. U XX. stoljeću nije bilo oblasti stvaralačke aktivnosti, od umjetnosti do ekonomije, od znanosti o religiji do psihologije, a da o njezinoj formi nisu odlučivali stanovnici Srednje Europe.

Poslije II. svjetskog rata velika je tema poljske književnosti specifično poljsko viđenje Srednje Europe. Prva etapa poljske refleksije o Srednjoj Europi počinje klasičnim tekstom Milana Kundere, te definiranjem posebnosti te regije u odnosu na sovjetsku Rusiju i njezinu pripadnost Zapadu. U drugoj etapi poljske refleksije o Srednjoj Europi, koja je nastupila početkom 90-ih godina, pokušalo se redefinirati Srednju Europu i učiniti od nje alternativu Rusiji i Zapadu. Poljski nacionalni univerzum, posebno u književnosti devedesetih godina, pokazuje se relativno često kao sastavni dio heterogene strukture. U većini čuvenih romana pisci 90-ih godina, kao npr. Paweł Huelle, Stefan Chwin, Andrzej Stasiuk, Olga Tokarczuk,

¹⁴ Usp. Eberhardt, *Geneza*, str. 466.

¹⁵ R. Tannenberga predviđao je totalnu pobjedu Rusije i udaljšavanje Francuske od Rajne. U sastavu Velike Njemačke, osim Njemačkog carstva, našle su se Švicarska, Belgija, Nizozemska, istočni dio Francuske, cijela Bjelorusija i baltičke države, kao i Beč, Prag, Bratislava i Zagreb. U granicama Austro-Ugarske Monarhije našao se cijeli Balkan (bez Grčke), Poljsko kraljevstvo, Ukrajina do Azovskog mora. Usp. P. Eberhardt, *Geneza*, str. 467-468.

¹⁶ Usp. P. Eberhardt, *Geneza*, str. 471-472.

¹⁷ M. Kundera, *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*. "Zeszyty Literackie" 1984, nr 5, str. 14-30.

prozaisti iz dijaspore - Janusz Rudnicki ili Piotr Siemion, kao i Jacek Kaczmarski - pozivaju se na svijet koji ima etničke korijene i na vlastito porijeklo iz manje ili više kreiranog pograničja kultura, ili čak iz sfere globalne kulture. Poljski nacionalni diskurs perioda tranzicije još uvijek se nadovezuje na tradicionalnu ideju supranacionalne zajednice kakvom je bila nekadašnja Poljsko-Litavska Unija. Otud u Poljskoj novi valovi nostalgicne zavičajne književnosti, proza pograničja, zanimanje za egzotizam. Putovanje u Srednju Europu, proširenu područjima istočno od Buga i Njemena kao svijet emigrantskih reminiscencija, bilo je prisutno već u memoarima Czesława Miłosza (Rodbinska Europa), Jerzija Stempowskog (Eseji za Kasandru) i dr. To egzistencijalno, mentalno, obiteljsko, patriotsko i nostalgicno putovanje povezano je s idejom konstruiranja europskog identiteta poslije Jalte. Sadrži koncept demokratsko-federativne Središnje Europe kao prostora ujedinjene Europe. Poljska književnost „malih domovina” poslije 1990. godine ostaje u krugu postmodernističkih inspiracija, ali pokušava im se i suprotstaviti nagovarajući čitatelje na važnu refleksiju o svijesti poljske kulture. Izvori te proze su u književnosti istočnog pograničja, migracijskog romana, kao i u političko-književnim diskusijama prve etape, kada se nakon Kunderinog eseja u poljskim emigracijskim, a ubrzo zatim i službenim časopisima, rasplamsala diskusija o našoj pripadnosti i vezama s kulturom i poviješću Središnje Europe. U poljskoj verziji ona je više Srednjo-Istočna Europa, u čemu se vidi snažan utjecaj tradicije istočnog pograničja. To označava koncentriranje te proze na istočni vektor. U tom širokom poljskom shvaćanju Srednjo-Istočna Europa nije jedna ujedinjena regija. Dijeli se na izvjesne sastavne dijelove i rijetko kad funkcionira kao cjelina. Poljski pisci u tu Srednju Europu uključuju Podoliju, Galiciju, Bukovinu, područja na rubovima k. u. k. monarhije, pa čak i okolinu Vilnusa. Danas se također rado okreću Njemačkoj, uvodeći osim istočnog vektora novi smjer književnih traganja i eksploracija. Poljske naracije koje mitologiziraju Srednju Europu proširenu terenima istočno od Buga i Njemena grade mit pograničjâ, mitove „privatne domovine”, varijante ideje „moje Europe”. Te mitologizacije usmjerene u „jaltski okupirani teren” imaju za cilj nadmašiti sovjetsku dominaciju u tom dijelu Europe. Imaginarna srednjoeuropska federacija trebala je igrati ulogu bivšeg „habsburškog predziđa”, odnosno s jedne strane spriječiti ujedinjenje Europe pod pokroviteljstvom Njemačke, a s druge strane zaustaviti sovjetski imperijalizam.

Zapadni vektor, povezan s poljsko-njemačkim pograničjem, inicirao je Günter Grass, čiji je Limeni bubanj izazvao zanimanje za dotad ukleto poljsko-njemačko pograničje. Djela Pawła Huelle, Stefana Chwina, Artura Liskowackog, Jerzija Sosnowskog, Romana Reda-Praszyńskog, Piotra Siemiona, Szczepana Twardocha usredotočuju se na književno istraživanje povijesne suštine „otadžbinâ” koje su do tada bile zabranjene ili podcijenjene – „njemačkost” i „poljskost” Gdanjska, Szczecina, Wrocława, Kołobrzega, uopće Pomeranije i Donje Šlezije, područjâ koja su do tada bila u književnosti zaobilažena. Navedeni pisci započeli su pravac traženja identiteta daleko od središtâ kulture, u sferi vlastitog, osobnog iskustva, u području povijesti i lokalnih događaja.

Dvije koncepcije Srednje Europe, poljska i češka, međusobno su konkurentne. Poljska tradicija refleksije o Srednjoj Europi označava, kao što je rečeno, zanimanje za Srednjo-Istočnu Europu, šireći tu makroregiju, zbog poljskih povijesnih događaja, zemljama koje su se nalazile u zoni poljskog kulturnog i povijesnog utjecaja. Spor između poljske i češke tradicije Srednje Europe označava spor oko prostora i centra te geokulturne regije, njegove funkcije i subjekta. Češka tradicija situira Češku ne samo u središte Srednje Europe, već vidi u Češkoj i češkoj kulturi njezinu prethodnicu i busolu, jer s češkom kulturom povezuje suštinu i emanaciju srednjoeuropske samosvijesti. Poljsku tradiciju Srednje Europe u tom pogledu razlikuje istočni vektor usmjeren ka Galiciji kao „duši” Srednje Europe, jer je Galicija istovremeno izvor habsburškog i srednjoeuropskog mita, stvarajući uzoran lik tog područja –

čovjeka pograničja – arhetip građanina Srednje Europe. Jedan spram drugog stoje dva subjekta srednjoeuropske devize „maksimum raznovrsnosti na minimumu prostora”: „češki mali čovjek” i poljski „čovjek pograničja susjednih kultura”.

Nakon trijumfa Revolucija 1989. godine ideje kulturnog identiteta počele su povećavati distancu prema političkoj reprezentaciji srednjoeuropskog identiteta. Treća etapa književne mitizacije Srednje Europe u poljskoj književnosti (od kraja 90-ih godina i početka XXI. stoljeća do danas) označava metadiskurs o toj regiji. Dominira kritička refleksija, svijest o veličini projekata i izdiferenciranim tradicijama koje reprezentiraju različite fabularizacije Srednje Europe. Dominantna je osobina značaj habsburškog mita koji izražava koegzistenciju naroda, religija i kultura te eksponira ideju habsburškog predziđa. Poljska književnost u toj trećoj etapi napušta fasciniranost Vilniusom i Lavovom kao „ukradenim arkadijama” iz kojih je poljska kultura iskorijenjena, a pažnja pisaca okreće se u novom smjeru – ka jugu (južni vektor).

Andrzej Stasiuk u romanu Babadag demonstrativno prezentira postmodernu viziju Srednje Europe, situirajući naraciju na pograničju visokih, srednjih i niskih žanrova; eseja, reportaže, dnevnika, filozofskog, poetskog i trivijalnog stila. Motivi k. u. k. Habsburga u Stasiukovoj prozi poistovećuju državu ne s poviješću, nego kulturom: fiktivnost, parodija, neodređenost, autoparodija, efemernost, marginalizacija povijesti, eksponiranje austrijskog dekadentizma. Stasiukova Srednja Europa seli se, na račun sredozemnog mita, u pravcu Crnog mora i Dunava. Habsburški mit je jezgra, ali ne ispunjava u potpunosti sadržaj Srednje Europe, povezujući tu kategoriju s podunavskom civilizacijom.

Revolucije 1989. godine nisu, dakle, kraj književnih mitologizacijskih strategija čiji je subjekt stanovnik zemalja Srednje Europe. Junak Srednje Europe, nakon preokreta 1989. godine, stoji pred novim izazovima, mora se suočiti s velikim pritiskom modernosti i balastom povijesti, s traumatskim događajima, promjenama, raspadom starih i nastankom novih društveno-političkih sustava, nomadske egzistencije, novih formi života. Moderni procesi koji su se odvijali u toj regiji, čiji identitet podleže aktualizaciji i revalorizaciji, lišavaju junaka stalne, gotove forme u koju bi mogao upisati svoje postojanje, svoju biografiju. On nigdje nije kod kuće. Topos Atlantide zamjenjuje topos Prometeja, figura svjetovnog hodočasnika, vagabunda, hazardera, šetača, turista, lutalice. Književnost Srednje Europe još nije stigla reagirati na hibridni rat na istoku Ukrajine.

Andrzej Stasiuk i Jurij Andruchowycz autori su gotovo programskog eseja Moja Europa. Dva eseje o Europie zwanej Środkową (Moja Europa. Dva eseja o Europi zvanaj Srednja 2000.) za dio generacije poljskih i ukrajinskih pisaca 90-ih godina. Njihovi prikazi povijesti su, naravno, različiti, ali ne konfliktni. Započeti poljsko-ukrajinski književni dijalog iskoračio je iz ukletog kruga uspomena, idealizacija, povijesnih reminiscencija. Jurij Andruchowycz drugačije konstruira sadržaj habsburškog mita. On vidi vezu sa Zapadom, a to je Grčka, shvaćena kao element kulture Istoka u kulturi Zapada. Pisac smatra da je Srednja Europa potrebna Ukrajini, jer ona povezuje zemlju sa Zapadnom Europom. Bjeloruski pisac Ihor Babkou pokušava ideju Srednje Europe uključiti u postmodernu viziju svijeta u kojoj posebnu ulogu igraju periferije. Za razliku od Kundere koji je pokušavao dokazati da Srednja Europa pripada središtu europske civilizacije, Babkou, čak i u pojmovnoj sferi, koristi termin Srednjo-Istočne Europe koja je u književnom diskursu, za razliku od geopolitike i političkih znanosti, opterećena negativnom konotacijom. Po njemu je Srednja Europa drugačija Europa, ona koja je bila u sjenci zapadnoeuropske modernosti, Europa koje nema u općeeuropskom kulturnom nasljeđu – Europa izgubljenih šansi, zaboravljenog nasljeđa, neaktualiziranih ideja.

Srednja Europa od kondominija do sanitarnog kordona

Živimo u svijetu u kojem red i sigurnost koje je do sada jamčila Europska unija odlaze u zaborav. Unija se suočava s dosad najvećom krizom koja ugrožava njezino jedinstvo, pri čemu se determinacija politike Putinove Rusije trudi izvršiti raskol u jedinstvu Unije i njezinom strateškom savezu sa SAD-om. Uključivanje zemalja Srednjo-Istočne Europe u Uniju dovelo je do toga da su odnosi Ruske Federacije s Europskom unijom ušli u fazu sustavne krize. Odustajanje od principa nuklearne „ravnoteže straha”, te kompliciran koncept „zone utjecaja i interesa” koji ne poštuju zemlje koje su neovisnost dobile nakon Revolucije 1989., a koji također ignoriraju Unija i NATO, doveli su do toga da je kvantitet nagomilanih problema prešao u kvalitet, a nijedna strana nema jasno formulirane i konkretizirane strateške ciljeve koji bi se mogli pomiriti putem pregovora. Važno je i to da nijedna strana nema viziju mjesta Rusije u procesima europske integracije.¹⁸ Ni Moskva ni Bruxelles ne umiju konkretno definirati zajedničke vrijednosti i interese.¹⁹

Čuveni Putinov nastup u Münchenu na konferenciji sigurnosti u veljači 2007. godine najavio je ono što će biti posljedica kijevskog Majdana (2014.) Hibridni rat na istoku Ukrajine dokazuje da se za ostvarivanje svojih interesa Rusija spremna poslužiti silom i može ju iskoristiti za promjenu granica u najbližem okruženju, a spremna je također voditi igru na granici provokacije ozbiljnog međunarodnog konflikta²⁰. Nakon desetljeća i pol politike koegzistencije Putinova Rusija je umjesto integracije izabrala konfrontaciju s Europskom unijom.²¹

Danas, u oblasti politike, Srednja Europa biva identificirana sa zemljama Višegradske skupine²², ali je to stanje stagnacije nakon perioda kada su države te skupine težile članstvu u NATO-u, a kasnije, međusobno rivalizujući, u težnji tko će biti prvi u priključivanju Europskoj uniji. Danas je Srednja Europa pred teškom dilemom, jer bi se trebala, prevladavajući dualizam dviju Srednjih Europa (u smislu Haleckog), zalagati za sudjelovanje Njemačke i Ukrajine. Problem je u tome što, s točke gledišta poljskog državnog interesa, sudjelovanje Njemačke u bilo kakvom srednjoeuropskom projektu označava opasnost od marginalizacije Poljske, a sudjelovanje Ukrajine u njemu, bar iz današnje perspektive, izgleda nerealno. Međutim, Srednja Europa s Poljskom, Češkom, Slovačkom, Mađarskom, eventualno Rumunjskom, Bugarskom ili baltičkim i balkanskim zemljama, neće imati odgovarajući politički, privredni i demografski značaj.

Zajedničko pamćenje i uspjeh država bivšeg istočnog bloka koji je proistekao iz uspješne transformacije nisu doveli, do sada, do nastanka političke zajednice država Srednje i Istočne Europe koja bi se odražavala u organiziranom i efikasnom artikuliranju zajedničkih interesa u Europskoj uniji po pitanju energetike. Političku sadašnjost Srednje i Istočne Europe

¹⁸ N. K. Arbatowa, W. A. Ryzkow, *Rossija i JeS: sblizenije na fonie razrywa? „Rossija w globalnoj politike”* styczeń-luty 2005, nr. 1.

¹⁹ *Otnoszenija Rossii i Jewropejskokogo Sojuza: sawriemniejnaja situacija i pierspektiwy (situacionnyj analiz pod rukowodstwom S.A. Karaganowa)*. Moskwa 2005.

²⁰ S. Beleń, *Tożswomość europejska Rosji – związki i różnice cywilizacyjny-kulturowe*, [u:] *Stos Rosji z Unia Europejską*, str. 26. Vidi takođe S. Bieleń, *Deficyt realizmu w polskiej polityce zagranicznej*. „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2008, t. 38, nr 3-4.

²¹ S. Bieleń, *ibid.*, str. 27.

²² Srednja Europa uspjela je svoj identitet prebaciti iz kulturne sfere u političke i gospodarske institucije. Godine 1991. nastala je Višegradska skupina (V3), a od 1993. godine, poslije raspada Čehoslovačke, proširena Višegradska skupina (V4). Tu vrijedi podsjetiti da je Višegradska skupina poslije 1989. godine bila prva definicija zemalja Srednje Europe, a ticala se postkomunističkih zemalja.

određuju političke tendencije koje dovode u iskušenje slabu regionalnu vezu koju raskidaju nafta i plin.

Ugroženost opstanka Srednje Europe uzrokuju različiti čimbenici, prije svega oni koji proistječu iz njezine slabosti kao autonomnog subjekta međunarodne politike, privredno-sirovinske zavisnosti, kao i statusa perifernosti shvaćenog kao srednjoeuropska „ničija zemlja”. Na vezu politike i izvoza energetskih sirovina obratilo je pažnju više autora, nazivajući Putinovu politiku čvorom međusobne zavisnosti geoekonomije i geopolitike.²³

Ivan N. Tarasov s Društveno-privrednog državnog sveučilišta u Saratovu u članku koji se pojavio na stranicama časopisa „Полис. Политические исследования” izražava mišljenje da „objektivno vojni sudar između Rusije i tih zemalja [Srednje i Istočne Europe] otežava činjenica članstva tih posljednjih u EU i NATO”.²⁴

U tom članku, u kojem su izraženi stavovi, čini se, ne samo autora, nego i mjerodavnih političkih krugova, predstavljena je podjela zemalja Srednje Europe prema karakteru odnosa s Rusijom u pet skupina. Politika Ruske Federacije prema Srednjoj Europi ima obilježja kolonijalne segregacije, kao prema području zahvaćenom epidemijom, što se manifestira primjenom sustava postupno privilegiranih „propusnica”.

Prvu skupinu država koje imaju najpovoljnije „propusnice” čine tzv. trojanski konji Rusije u EU, odnosno Grčka i Cipar; sljedeća skupina su „strateški partneri” Rusije, odnosno Francuska, Njemačka, Italija, Španjolska; u treću skupinu ubrajaju se tzv. dobronamjerni pragmatičari, odnosno Austrija, Belgija, Bugarska, Finska, Luksemburg, Malta, Slovačka, Slovenija, Portugal, Mađarska; četvrta skupina su „hladni pragmatičari”, odnosno Češka, Danska, Estonija, Irska, Latvija, Nizozemska, Rumunjska, Švedska, Velika Britanija, a posljednja skupina – „novi hladnoratovski ratnici”, osuđeni na svojevrsnu karantenu – odnosno Litva i Poljska, koji sumnjaju da Rusija, kako pišu autori raporta, vodi hladni rat protiv Europske unije²⁵. Treba primijetiti da su, osim dvije prve skupine, države-članice iz Srednje Europe prisutne u svim trima ostalim skupinama. Nazivanje dviju država „hladnoratovskim ratnicima” označava, po autorovom mišljenju, da su to jedine države-članice Unije koje se trude suprotstaviti toj hladnoratovskoj politici.²⁶

19. ožujka 2004. godine, na međunarodnoj konferenciji u Bratislavi, zamjenik ministra vanjskih poslova Rusije Vladimir Čižov upozorio je Europsku uniju da ne stvara „sanitarni kordon” država podređenih Uniji duž ruskih granica.²⁷ U nešto blažoj formi te optužbe ponovio je u listopadu iste godine, izražavajući pri tome nadu da EU ne samo da neće smetati u integracijskim procesima ZND-a, već će ih iskoristiti za unaprjeđenje odnosa s istočnim susjedima.²⁸ Mjesec dana kasnije pozvao je na nastavak integracijskih procesa u EU i na području ZND-a te na njihovu buduću harmonizaciju i sinkronizaciju, kao i na uspostavljanje čvršćih kontakata između EU-a i ZND-a. Njegov argument bio je da se oba procesa uzajamno nadopunjavaju, a formiranje jedinstvenog prostora ZND-a primjenjuje standarde i norme EU.²⁹ Samim tim Rusija je jasno skicirala svoju specifičnu viziju europskih integracija. Ona

²³ Czadajew A., Putin: jego ideologia. Moskwa 2006 oraz A. Tsygankov, Vladimir Putin’s Vision of Russia as a Normal Great Power. „PostSoviet Affairs” 2005, nr 2, str. 138.

²⁴ I. N. Tarasow, Politiko-ekonomiczeskaja asimimetrija w odnoszenijach Rossiji so stranami Centralno-Wostocznoj Jewropy, „Polistr. Politiczeskije issliedowanija” 2008, nr 2, str. 138.

²⁵ M. Leonard, N. Popescu, A power Audit of EU-Russia Relations, The European Council on Foreign Relations (ECFR), 07.11.2007, str. 2.

²⁶ S. Parzynies, Wpływ państw członkowskich UE z Europy Środkowej na kształt stosunków, [u:] Stosunki Rosji z Unią Euro, str. 279.

²⁷ Vidi: www.mid.ru, za: *Rocznik Strategiczny 2004/2005. Przegląd...*, cit. izd., str. 216.

²⁸ Vidi: „Miedzunarodnja Żizń” 2004, nr 9, za: *Rocznik Strategiczny 2004/2005. Przegląd...*, cit. izd., str. 216.

²⁹ *Wystąpienie W. Czyżowa na konferencji „Wizja Europy”*, Berlin, 19. studenog 2004., vidi www.mid.ru, za: *Rocznik Strategiczny 2004/2005. Przegląd...*, wyd. cyt., str. 216.

bi trebala biti naslonjena na dva stupa: Europsku uniju u zapadnom dijelu i strukture ZND-a, a posebno u Zajedničkom gospodarskom prostoru u istočnom dijelu. Na taj način bila bi očuvana strateška kontrola Rusije na istočnom dijelu kontinenta.³⁰

Za godinu dana (2016.) bit će 25. godišnjica nastanka te organizacije. Međutim, ona je u velikoj krizi, a odlaže se potpisivanje izvršnih sporazuma u okviru Zajedničkog gospodarskog prostora i Euroazijske gospodarske zajednice³¹, iako Kremlj intenzificira verbalne deklaracije o nastanku Euroazijske unije. Srednja Europa u kontekstu globalne politike velikih sila izgleda kao malo središte i potencijalno predvorje sukoba velesila, jer povratak na planove razmještanja antiraketnog štita (u Poljskoj i Češkoj) nailazi na opasnost od ruskog nuklearnog napada na Varšavu i Poljsku.³²

Od Trokuta Tri Mora do Trokuta Austerlitz

Suprotstavljajući se snažnim njemačkim utjecajima sa zapada i ruskima s istoka, u međuratnom periodu nastala je koncepcija Međumorja, prisutna u programu pristalica Pilsudskog, a bliska i nacionalnim programima, što je bilo presudno za njezinu slabost. Međumorje su trebale činiti zemlje u trokutu JBC (Jadransko, Baltičko i Crno more). Tu koncepciju propagirao je Roman Dmowski. Utopija Međumorja propala je u konfrontaciji s unutrašnjim etničkim konfliktima te hipotetičke zajednice. Poljsko-ukrajinski, srpsko-hrvatski i mađarsko-rumunjski konflikti onemogućili su suprotstavljanje velikim silama (Turskoj, Rusiji, Pruskoj).

Do pokušaja reaktivacije ideje Međumorja poslije II. svjetskog rata dolazilo je više puta u krugovima desničarskih, narodnih i kršćanskih pokreta. Nakon dobivanja neovisnosti 1989. godine Konfederacija Nezavisne Poljske Leszeka Moczulskog i Pokret Treće Republike Jana Parysa smatraju ideju Međumorja svojom službenom geopolitičkom koncepcijom. Takav stav zauzeo je IV. Kongres KPN-a koji je održan u Varšavi 1992. godine, ali su tu ideju podržavale političke stranke šest zemalja: Belorusije, Estonije, Litve, Latvije, Poljske, Ukrajine, osnivajući u srpnju 1994. godine u Kijevu organizaciju naziva Liga partija zemalja Međumorja. Kongresi LPZM-a održani su u Jaroslavlju na Sanu (1995.), Minsku (1996.) i u Kijevu (1997). Na tu ideju nadovezivale su se neke nepolitičke društvene inicijative koje su se bavile problematikom Srednje Europe.

Ideja Međumorja bila je snažna i u drugim krugovima poljske političke misli, ali je ta raznovrsnost prije znak slabosti njezinog realnog značaja i paradoksalnih ograničenja. Janusz Korwin Mikke formulirao je koncepciju Intermarum sa središtem u Budimpešti, a Jacek Bartyzel koncepciju Balto-Ugro-Slovenske Carevine s prijestolnicom u Lavovu. Ti projekti nisu imali velik odjek, jer s jedne strane predstavljaju izraz težnji malih, ugroženih naroda, a s druge ih strane nacionalna priroda njihove geneze uvlači u mrežu suprotnih nacionalnih interesa i predstavlja njihova ograničenja. U programskim dokumentima Nacionalne stranke našli su se zapisi o neophodnosti suradnje Poljske i bratskih naroda Češke, Slovačke i

³⁰ Vidi: *Rocznik Strategiczny 2004/2005. Przegląd...*, wyd. cyt., str. 216.

³¹ *Rocznik Strategiczny 2006/2007. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*, pod red. R. Kuźniara, Warszawa 2007., str. 191 - 192.

³² *Kosaczow: Tarcza w Polsce może być naszym celem*, mar, PAP, IAR, prema: www.gazeta.pl (datum posjećivanja stranice: 4. veljače 2008. godine); *Eksperci IISS: Napięcie rośnie z powodu CFE, a nie tarczy antyrakietowej*, rik, PAP, prema: www.gazeta.pl (datum posjećivanja stranice: 5. veljače 2008. god.); *Putin: Rozpoczyna się nowy wyścig zbrojeń*, mar, PAP, prema: www.gazeta.pl (datum posjećivanja stranice: 8. veljače 2008. god.); *Putin: Przekierujemy rakiety na Polskę*, mar, PAP, IAR, prema: www.gazeta.pl (datum posjećivanja stranice: 8. veljače 2008. god.).

balkanskih zemalja. Marian Piłka je još u vrijeme vladavine Slobodana Miloševića predložio kontroverznu suradnju sa Srbijom, koju politički korektni mediji nisu zabilježili.³³

Ideja Međumorja realizirana je danas u Gnjezanskim kongresima i istočnoj politici Lecha Kaczyńskog, koja biva nominalizirana kao ideja prometejstva u poljskoj vanjskoj politici, iako je njegova politička sredina više govorila o jagielonskoj politici. Obje su inspirirane kršćanstvom i imaju antieuropski karakter.

Suvremeni Gnjezanski kongresi nadovezuju se na Kongres iz 1000. godine koji je, najkraće govoreći, predstavljao priznanje prisustva Poljske u tadašnjoj Europi. Poslije njega, u današnje vrijeme, održano je još osam takvih susreta³⁴, ali su samo dva imala svoju ulogu u redefiniranju područja Srednje Europe.³⁵

Ukoliko su tu ideju prije prijelomne 1989. godine zagovarale snage koje nisu bile na vlasti, utoliko su se u službenoj politici Treće Republike (1989. - 2004.) pojavile inicijative u kojima se jasno vidjela misao Piłsudskog. Bez sumnje treba tu ubrojati blisku suradnju Poljske i Austrije, Mađarske, Jugoslavije i Čehoslovačke od srpnja 1991. godine, u okviru Heksagonale koja je trebala uravnotežiti rastuću ulogu Njemačke u regiji, a Heksagonala je 1992. godine preoblikovana u Srednjoeuropsku inicijativu. Treba spomenuti i suradnju Poljske s Mađarskom i Čehoslovačkom u okviru CEFTA, koju je također inicirala Poljska. Srednjoeuropskom sporazumu o slobodnoj trgovini, potpisanom 21. prosinca 1992. godine, pridružile su se narednih godina ostale države regije, šireći područje organizacije od Baltičkog do Crnog i Jadranskog mora.³⁶

Lech Kaczyński se po mišljenju svojih glorifikatora u istočnoj politici nadovezivao na organizaciju „Prometej”, osnovanu na inicijativu Piłsudskog i njegovih belvederskih pristalica, koja se bavila formiranjem emigrantskih vlada država koje je pokorio SSSR, uključujući Azere, Ukrajince, Gruzijce i Čečence. Ideja prometejstva označavala je u tom krugu zajednički neovisni front vođa i političara koji u emigraciji predstavljaju narode potlačene od strane ruskog imperija³⁷. Kaczyński je, smatrajući da je pozicija Poljske u Uniji „marginalna”³⁸, redefinirao međuratnu političku ideju prometejstva, dajući joj dimenziju poljske istočne politike, čiji su važni elementi bili odnosi s Litvom, Latvijom, Ukrajinom, Gruzijom i Azerbajdžanom, ali ju je povezao s energetsom sigurnošću. Tome su služili energetske samiti, od kojih je prvi održan u Krakovu 2007. godine uz sudjelovanje predsjednika Litve, Ukrajine, Azerbajdžana i Gruzije, a naredni samiti održani su u Vilnius, Kijevu i Bakuu.

Reprezentacija ideje Međumorja do danas nije podvrgnuta književnoj refleksiji, jer je ona ostala u sjeni, a ponekad se podudarala s dominantnim srednjoeuropskim toposom i književnošću malih domovina. Nesumnjivo je da književna reprezentacija ideje Međumorja nema takvu snagu utjecaja kao ideja Srednje Europe, ali se čini da one idu u različitim

³³ http://archiwum.patriota.pl/197_zapomniane_miedzymorze/. (datum posjećivanja stranice 22.3.2015.)

³⁴ 3. VI. 1997., 12. III. 2000., 15.-16. III. 2003., 12. – 16. III. 2004., 16. – 18. IX. 2005., 15. – 17. VI. 2007., 12. – 14. III. 2010., 16. – 18. III. 2012.

³⁵ Povodom tisućite godišnjice smrti sv. Vojteha [Adalbert Praški, op.a.], 3. lipnja 1997. godine u Gnjeznu su se sreli Ivan Pavao II. i sedam predsjednika europskih zemalja: Poljske – Aleksander Kwaśniewski, Njemačke – Roman Herzog, Češke – Václav Havel, Slovačke – Michal Kováč, Mađarske – Arpad Göncz, Ukrajine – Leonid Kučma, Litve – Algirdas Brazauskas, a 12. ožujka 2000. god. sreli su se predsjednici pet europskih država: Aleksander Kwaśniewski, predsjednik Poljske; Johannes Rau – Njemačke, Rudolf Schuster – Slovačke, Arpad Göncz – Mađarske, Valdas Adamkus – Litve. Nema predstavnika Češke i Ukrajine.

³⁶ <http://www.stosunkimiedzynarodowe.pl/trzecia-europa-czyli-idea-mi%C4%99dzymorza>. (datum posjećivanja stranice 22.3.2015.)

³⁷ W. Bączkowski, *Prometeizm na tle epoki. Wybrane fragmenty z historii ruchu*. „Niepodległość” 1984, t. XVII, str. 28.

³⁸ Usp. W. Wiczysty, *Idea prometeizmu w polskiej polityce zagranicznej Lecha Kaczyńskiego*. „Arcana”, nr 117, maj-czerwiec 2014, str. 214.

pravicima. Domena ideje Srednje Europe je književnost, a ideje Međumorja povijest, posebno alternativna povijest.

Izvori ideje Međumorja mogu se naći u stvaralaštvu Stefana Žeromskog, gdje poprima karakter autonomne zamisli, ali je utvrđena u jagielonskoj tradiciji i stvaralaštvu Henryka Sienkiewicza. Jerzy Stempowski u Berdyczowskom eseju pridaje ideji Međumorja drugačije značenje.

Odjek Bitke kod Austerlitz, naravno u simboličkom smislu, može biti osnivanje tzv. Slavkovskog trokuta, koji je na očigledan način usmjeren i na ideju Srednje Europe i na ideju Međumorja. Premijeri triju država, Austrije, Češke i Slovačke, potpisali su 29. siječnja 2015. godine u Slavkovu (bivšem Austerlitzu) ugovor o stvaranju nove platforme suradnje u oblasti infrastrukture, prometa, energetske sigurnosti i transgraničnih odnosa. Vrijedi ipak podsjetiti na činjenicu da je koautor Trokuta, zamjenik ministra vanjskih poslova Češke, Petr Drulak, tijekom bilateralnih razgovora s Austrijom govorio da je zadatak obiju zemalja bolja suradnja sa Slovenijom i Hrvatskom. Istina, trenutna politička situacija iz sporazuma u Slavkovu isključuje Mađarsku, ali analitičari ne isključuju njezino kasnije članstvo. Politički ciljevi sporazuma su također nejasni. Teško je sakriti namjeru stvaranja proruske platforme unutar Europske unije, stvaranje lokalne infrastrukturne platforme, napuštanje liberalne u korist ljevičarske privredne doktrine u Uniji. Ako je poljska politika Međumorja ili jagielonska politika pokušaj obnavljanja Poljske kao europskog hegemon, zar Slavkovski trokut nije u tom slučaju, barem iz poljske perspektive, pokušaj nadovezivanja na tradiciju Austro-Ugarske Monarhije? Ukoliko poljske desničarske maštarije ne nalaze političare koji bi ih htjeli ovjeriti, utoliko ideju nove Austro-Ugarske ovjeravaju potpisi trojice premijera.

Srednja Europa u kontekstu geostrateške politike Rusije, odnosno u smjeru political fiction

Širenje NATO i EU na postsovjetsko područje, kao i relociranje geostrateške aktivnosti SAD-a iz Zapadne u Jugoistočnu Europu, Centralnu Aziju i Zakavkazje primorava Rusiju na mobiliziranje snaga i sredstava.³⁹

Sergey Karaganov je u debati koju je organizirala „Gazeta Wyborcza” na strahove ruskih susjeda (Gruzije, Litve, Poljske i Ukrajine) u vezi s namjerama tadašnje Rusije prema susjedima odgovorio: „Rusiju ne zanima i nadam se da buduću Rusiju također neće zanimati vaši problemi; mi se borimo za mjesto u budućem svijetu, za poziciju velesile”.⁴⁰ Cilj Rusije je osnaživanje pozicije „neovisnog pola” u svijetu s više polova.⁴¹

Ruski pisac i politički djelatnik Aleksandar Dugin⁴² u svojim brojnim radovima skicira geopolitičku budućnost svijeta, a prije svega euroazijskog kontinenta⁴³. U tim planovima

³⁹ Bieleń, str. 241.

⁴⁰ S. Karaganow, *Rosji będziecie się bać*. „Gazeta Wyborcza” z 17-18 maja 2008.

⁴¹ S. Bieleń, *ibid*.

⁴² Od brojnih radova Dugina najveći odjek imao je monumentalni „Podstawy geopolityki. Przyszłość geopolityczna Rosji”. Dugin je postao propagator euroazijske ideje i velikog euroazijskog imperija. Na njegovu inicijativu nastao je društveno-politički pokret „Eurazja”.

⁴³ U ovom tekstu skrenuta je pažnja na samo neke od ideja Dugina koje se neposredno tiču Srednje Europe. Detaljnije ih razmatraju Piotr Eberhard 2008. i D. Madejski 2009. L. Sykulski 2009a, b). Eberhardt, Geneza niemieckiej koncepcji „Mitteleuropy”, „Przegląd Geograficzny” 77, 4, str. 463-484; Eberhardt, Rosyjski euroazjatyzm i jego konsekwencje geopolityczne, „Przegląd Geograficzny” 77, 2, str. 171-191; Eberhardt, Koncepcje geopolityczne Karla Haushofera, „Przegląd Geograficzny” 81, 4, str. 527-549. D. Madejski, Początek mongolskiego księcia. Euroazjatyzm Rosji w myśli Aleksandra Dugina, „Geopolityka”, 2, 1 (2), Częstochowa, str. 87-100; L. Sykulski, Rola paradygmatu geopolitycznego w rozwoju neoazjatyizmu we współczesnej Rosji, [u:] T. Nodzyński (red), *Miedzy historią, literaturą i polityką*, Instytut Geopolityki, Częstochowa 2009.

Srednjo-Istočna Europa, odnosno područje između Rusije i atlantske Europe, smješteno u istočnom dijelu nevelikog Europskog poluotoka između Baltičkog, Jadranskog i Crnog mora, ima veliki značaj za stratešku sigurnost Rusije. Geopolitička nepovezanost te regije proistječe iz njezine dvostruke uloge, jer predstavlja zapadne periferije euroazijskog kontinenta i predstražu atlantskog svijeta podređenu morskoj velesili kakva je SAD. Geopolitičku nepovezanost te regije pojačava kulturološka izdiferenciranost, jer kroz Srednjo-Istočnu Europu prolazi meridijansko etničko-religijsko razgraničenje između zemalja latinske civilizacije i zemalja povezanih s kulturnim nasljeđem Bizanta.⁴⁴

Važan geopolitički činitelj koji utječe na situaciju u Srednjoj Europi je prema Duginu Njemačka, koja je povijesno predisponirana za ulogu hegemonu središnjeg dijela Europe. Njemačka može biti za Rusiju lojalan partner, čak i saveznik. Može biti i protivnik imperijalne Rusije, vezujući se vojno s atlantskim savezom. Kulturno razjedinjena Srednjo-Istočna Europa koja obuhvaća mnogo država i naroda za Rusiju je važan geostrateški čimbenik koji primorava Rusiju da nadzire tu regiju kako bi osigurala svoje imperijalne interese.⁴⁵

Osnovni zadatak koji je pred ruskim narodom jest neophodnost stvaranja velikog kontinentalnog imperija. Taj krajnje nacionalistički i imperijalistički program, izložen na doktrinalan način, Dugin obrazlaže povijesnim, geografskim, etničkim, vjerskim i političkim argumentima. Poziva se na klasičare geopolitike, posebno na predstavnike integralnog tradicionalizma kao što su filozofi Julius Evola, Rene Gueron i Mircea Eliade, koji su formirali njegov svjetonazor. Istovremeno mu je bliska škola geografskog determinizma, posebno Friedricha Ratzla⁴⁶. Dugin je inspiriran djelima Haldorfa Mackindera, tvorca čuvenog pojma heartland („srce kontinenta”). Heartland, „svjetski otok”, čine tri kontinenta - Azija, Europa i Afrika. Osvajanje „svjetskog otoka” označava vladanje svijetom, jer, prema Mackinderu, „Tko upravlja heartlandom, upravlja svjetskim otokom, a tko vlada svjetskim otokom, vlada svijetom”. Dugin poistovećuje heartland s teritorijem Ruskog carstva, Sovjetskog Saveza i Ruske Federacije.

Najvažniji je zadatak potpuna politička kontrola sjevernog dijela euroazijskog kontinenta, odnosno heartlanda. Ona otvara put efikasnoj rivalizaciji s velesilama smještenima na svjetskim oceanima. Konflikt između kopnene i morske civilizacije, tj. između euroazijske Rusije i atlantskog svijeta je neizbježan. To iziskuje razbijanje saveza SAD-a i Zapadne Europe, odnosno uništenje NATO-a. Drugi korak je oslabljivanje, a zatim razjedinjavanje Europske unije. Bit će to adekvatan odgovor na događaje kraja XX. stoljeća kada je atlantski blok uspio uništiti Varšavski pakt i državno jedinstvo SSSR-a. Dugin smatra da se Rusija i „euroatlantski svijet” nalaze u ideološkoj i kulturnoj opoziciji. Rivalizacija i konfrontacija tako različitih filozofija i društvenih stavova je neizbježna i određuje buduću sudbinu svijeta⁴⁷.

Misija ruskog naroda je ne samo zauzimanje heartlanda, nego, zahvaljujući daljoj ekspanziji, građenje velikog kopnenog superimperija. To iziskuje stvaranje sustava saveza, koji su u stanju neutralizirati atlantsku silu koju predvodi SAD. Dugin predlaže formiranje triju osnovnih osovina koje će ojačati stratešku poziciju kontinentalnog ruskog imperija. Prva,

⁴⁴ P. Eberhardt, *Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina*. „Przegląd Geograficzny” 2010, 82, str. 222.

⁴⁵ P. Eberhardt, str. 222.

⁴⁶ Neki odlomci djela Ratzeka objavljeni su u zborniku *Przestrzeń i polityka. Z dziejów niemieckiej myśli politycznej*. Wybór i oprac. A. Wolff-Pawęska, E. Schulz, Poznańska Biblioteka Niemiecka, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2000.

⁴⁷ Eberhardt, str. 224.

smještena u Europi, jest osovina Moskva – Berlin, druga, usmjerena na istok, jest osovina Moskva – Tokio, a treća, meridijanska, osovina Moskva - Teheran.⁴⁸

Tijesna i solidarna suradnja na liniji Moskva – Berlin trebala bi eliminirati neposredne atlantske utjecaje iz Srednje Europe van Rajne i Alpa. Eberhardt zaključuje da Dugin „izrazito precjenjuje snagu Rusije i mogućnost da i ona vlada svijetom. Nije svjestan da je trenutno Rusija politički, demografski i privredno slaba država da bi bila u stanju ostvariti planove kontinentalnog, a tim prije globalnog dometa”.⁴⁹

U Duginovoj knjizi iz 2009. godine Četvrta politička teorija, djelu prožetom krajnjim dogmatizmom i ksenofobijom, o rusko-gruzijskom konfliktu, autor konstatira da je zapadni svijet neprijateljski nastrojen prema Rusiji i ne namjerava poštovati njezine vitalne geopolitičke interese. Dugin predviđa nove vojne konfrontacije i smatra da je neophodno da se u Rusiji stvori nova filozofsko-politička ideja/teorija koja će biti alternativa ideološkoj stvarnosti euroatlantskog svijeta. Taj četvrti put, vjeran tradiciji i teologiji, treba iskoristiti dostignuća euroazijatizma, socijal-boljševizma, kolektivizma, egalitarizma, pravoslavnog dogmatizma, principe državnosti i etničnosti. Njezina najvažnija osobina trebala bi biti neprijateljski stav prema suvremenom liberalizmu, globalizmu i postmodernizmu te kritičnost prema društvima zapadne Europe koja propagiraju potrošački model života, lišen svih vrijednosnih moralnih normi.⁵⁰

Geopolitička budućnost Srednje Europe prema koncepciji Aleksandra Dugina

Razmatrajući geopolitičke posljedice koje proistječu iz strateške osovine na liniji Moskva – Berlin, Dugin puno pažnje posvećuje teritoriju između Rusije i Njemačke. Srednju Europu, uključujući i Njemačku, Dugin vidi kao kopneno-kontinentalni teritorij, za razliku od zapadne, locirane na Rajni, atlantske Europe. Geopolitička prijestolnica regije je Berlin i samo Njemačka ima mogućnost integracije tog područja. Suprotnost kopnene Njemačke je atlantska Engleska, kao morska baza SAD-a. Ta država će uvijek biti protivnik Njemačke, kao što je i neprijatelj Rusije. To je zajednički uvjet saveza između Srednje Europe, odnosno Njemačke, i azijskog imperija, odnosno Rusije, koja je trenutno otjelovljenje doktrine globalne hegemonije⁵¹.

Osovina Berlin – Moskva treba osigurati ujedinjenje kopnenog dijela Europe pod vodstvom Njemačke i istovremeno jamčiti njemačko-ruski savez. Dugin se tu poziva na misao njemačkih geopolitičara: Ernsta Niekischa, Karla Haushofera, koji su pristalice njemačko-ruskog saveza.⁵²

Stvaranje osovine Moskva – Berlin izazvat će „geopolitičku reorganizaciju” znatnog dijela Europe na koju mogu pretendirati atlantske države, prvenstveno Sjedinjene Države kao organizator različitih „sanitarnih kordona”.⁵³ Iz tog razloga važno je povlačenje granice između dijelova Srednje Europe kontroliranih od strane Njemačke i Rusije, koje će onemogućiti ingerenciju trećih država. Takvo razgraničenje trebalo bi spriječiti vjerske konflikte i stati na put ekspanziji katoličanstva i protestantizma na područja koja tradicionalno

⁴⁸ Eberhardt, str. 225.

⁴⁹ Eberhardt, str. 226.

⁵⁰ Eberhardt, str. 227.

⁵¹ Eberhardt, str. 228.

⁵² U knjizi posvećenoj razvoju njemačke političke misli objavljena su dva članka K. Haushofera na poljskom jeziku: *Geograficzne zasady polityki zewnętrznej oraz Geopolityczne spełnienie trójkąta* (Przestrzeń..., 2000), str. 350-425 i 493-496.

⁵³ Dugin 1999, str. 369 prema: Eberhardt, str. 229.

pripadaju pravoslavnoj Crkvi.⁵⁴ Preferencije slovenskih naroda s područja Srednjo-Istočne Europe Dugin smatra nevažnim, ali ta regija treba biti tako organizirana da to ne kolidira s interesima Moskve na cijelom euroazijskom kontinentu.⁵⁵

Za dio Euroope između Rajne na zapadu te Bjelorusije i Ukrajine na istoku Dugin koristi termin „Srednjaja Jevropa”, koji odgovara terminu „Srednja Europa”. U njezin sastav ulaze „narodi bivše austro-ugarske države, kao i Njemačka, Pruska i dio poljskih i zapadnoukrajinskih terena” (Dugin 1999, s. 220).⁵⁶ Na priloženoj mapi Dugin dijeli Centralnu Europu meridijanski linijom koja spaja sjeverni dio Norveške s točkom na jadranskoj obali u blizini granice Crne Gore i Albanije. Tereni istočno od te granice pripadaju ruskoj zoni (Eurazija), a na zapad odvojena Srednja Europa nalazi se u sastavu njemačke zone. U tu posljednju ubraja osim toga tri baltičke države (Litvu, Latviju i Estoniju). Iz područja Srednje Europe isključene su, iako su pripadale Austro-Ugarskoj, Sedmogradska (Erdelj), Bukovina i Vojvodina.

U principu, granica koju povlači Dugin prolazi duž vjerske granice. Zapadno od povučene linije žive katolički i protestantski narodi, tj. narodi povezani s latinskom kulturom, a istočno od nje preteže pravoslavlje povezano s tradicijom i nasljeđem Bizanta, iako Finska treba ostati pokraj Rusije.

Određena granica između zone utjecaja Rusije i Njemačke svjesno ili slučajno nadovezuje se u mnogim točkama na demarkacijsku liniju utvrđenu krajem rujna 1939. godine između Ribbentropa i Molotova. Ocjenu realnosti te koncepcije prepustimo budućnosti, ali je njezin provokativan karakter evidentan. Politički značaj te koncepcije ima za cilj zadobijanje naklonosti Njemačke obećavajući joj teritorijalnu odštetu na istoku. U zonu utjecaja Njemačke uključuju se na kraju Poljska, tri baltičke države, Češka, Slovačka, Mađarska, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i dio Ukrajine u kojoj preteže grkokatoličanstvo i snažan ukrajinski nacionalizam. Dugin smatra da će to olakšati integraciju ostalog dijela Ukrajine s ruskom državom.⁵⁷

Dugin raspolaže sudbinom nekoliko europskih država između Rusije i Njemačke, nonšalantno ih lišavajući suverenosti i povjeravajući njihovu sudbinu vlastima Moskve i Berlina. Ruski geostrateg velikodušno predaje Njemačkoj područja, izuzimajući kalinjingradsku oblast, koja su već nekoliko godina van svake jurisdikcije Moskve, i koja se, izuzev zapadnih dijelova Bjelorusije i Ukrajine, nalaze u Europskoj uniji i NATO-u. Svjedoci smo kako elementi „geopolitičkog dekomponiranja” Ukrajine u njezinom istočnom dijelu (Donbas i Krim) postaju činjenica, ali ne znamo u kojoj mjeri Putin realizira Duginov program. Specijalni status dobit će Poljska s Litvom i Latvijom, ali je uvjet istupanje tih država iz NATO-a i stvaranje demilitarizirane zone.

⁵⁴ Imperijalni planovi Rusije koji su težili porobljavanju, podređivanju ili neutraliziranju država Srednje-Istočne Europe obrađeni su u neovisnoj Poljskoj u nekoliko zanimljivih radova: J. Bratkiewicz 1991., A. Andrusiewicz 1994., A. Lazari 1996., S. Grzybowski 1998., A. Nowak 2004. i R. Paradowski 2003. (A. Andrusiewicz, *Mit Rosji. Studia z dziejów filozofii rosyjskich elit*, t. I, II, Wydawnictwo WSR, Rzeszów 1994; J. Bratkiewicz, *Wielkoruski szowinizm w świetle teorii kontynuacji*, Instytut Nauk Politycznych PAN, Warszawa 1991; S. Grzybowski (red), *Między Europą a Azją. Idea Rosji – Eurazji*, Uniwersytet im. M. Kopernika, Toruń 1998; A. Nowak, *Od imperium do imperium. Spojrzenie na historię Europy Wschodniej*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2004; R. Paradowski, *Euroazjatyckie imperium Rosji. Studium idei*. Wyższa Szkoła Handlu i Finansów Międzynarodowych, Warszawa 2003; A. Lazari, *Czy Moskwa będzie trzecim Rzymem? Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1996).

⁵⁵ Eberhardt, str. 230.

⁵⁶ Eberhardt, str. 230.

⁵⁷ Eberhardt, str. 231-232.

LITERATURA

- Bieleń, S. (2008) Tożsamość europejska Rosji – związki i różnice cywilizacyjno-kulturowe, [in:] *Stos Rosji z Unia Europejską*, p. 26. See also S. Bieleń, *Deficyt realizmu w polskiej polityce zagranicznej*. "Stosunki Międzynarodowe – International Relations", t. 38, no. 3-4.
- Czadajew A. (2006) *Putin: jego ideologia*. Moskwa 2006 oraz A. Tsygankov, Vladimir Putin's Vision of Russia as a Normal Great Power. "PostSoviet Affairs", no. 2, p. 138.
- Eberhardt, P. (2010) *Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina*. "Przegląd Geograficzny".
- Halecki, O. (2000) *Historia Europy - jej granice i podziały*. Lublin.
- Havelka, M. (2007) *Střední Evropa: konstrukce – iluze – realita*. "Svět literatury" 17, 2007, no. 36.
- Kundera, M. (1984) *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*. "Zeszyty Literackie" 1984, no. 5, p. 14-30.
- Leonard, M., Popescu, N. (2007) *A power Audit of EU-Russia Relations*. London: The European Council on Foreign Relations (ECFR).
- Paska, I. (2000) *Morfologija Srednje Evrope*. Nowy Sad: Habitus.
- Tarasow, I. N. (2008) Politiko-ekonomiczeskaja asimmetrija w odnoszenijach Rossiji so stranami Centralno-Wostocznoj Jewropy, "Polistr. Politiczeskije issliedowanija", no. 2, p. 138.